

Gosztonyi Ferenc

„NEM AZ ELSŐSÉG GONDJA KÉSZTET...”

AVAGY MIKOR ÍRTA FÜLEP LAJOS A *MAGYAR MŰVÉSZETET*?

FÜLEP *MAGYAR MŰVÉSZETE* ÉS A VASÁRNAPI KÖR

A *Magyar művészetre* – Fülep Lajos egyetlen, még életében megjelent könyvére –, hagyományosan olyan szöveggént tekintünk, mint amelynek több-kevesebb, de inkább több mint kevesebb köze van a Vasárnapi körhöz, illetve a kör tagjai által szervezett Szellemi Tudományok Szabad Iskolájához. Fülep az első szemeszter nyomtatott programja szerint, *A nemzeti elem a magyar képzőművészetben* címmel hirdette meg előadássorozatát. Öt előadást tartott 1917. április 17. és május 15. között.¹ A *Magyar művészet* könyv alakban csak 1923-ban jelent meg. Fülep azonban az egyes fejezeteket, az előszó kivételével, a *Nyugatban* már évekkel korábban publikálta (*Európai művészet és magyar művészet*: 1918. március 16., *Magyar építészeti*: 1918. április 16., *Magyar szobrászat*: 1918. május 16., *Magyar festészet*: 1922. február 16., március 1. és 16.).

Az eddigi, Füleppel és a Vasárnapi körrel foglalkozó szakirodalomban többféle elképzelés, vélemény olvasható a *Magyar művészet* és az 1917-es előadások viszo-

¹ A program: *A Vasárnapi kör. Dokumentumok*. Szerk. Karádi Éva, Vezér Erzsébet. Budapest, 1980. – a 240–241. oldal közötti 7. képpoldalon. Fülep előadásai: „Április 17., 24., május 1., 8., 15-én du. 7–8 órákor”. Novák Zoltán: *A Vasárnapi Társaság. Lukács Györgynek és csoportosulásának eszmei válsága, kiütkeresésük az első világháború időszakában*. Budapest, 1979. 102. Fülephez és a Vasárnapi körhöz: Karádi Éva: Fülep Lajos és a Vasárnapi Kör. *Tudományos ülészek Fülep Lajos születésének századik évfordulójára*. Szerk. Németh Lajos. Pécs, 1986. 48–55; Karádi Éva: Formával a káosz ellen. (1917. A Vasárnapi Kör a nyilvánosság elé lép a Szellemi Tudományok Szabadiskolájával). *A magyar irodalom története 1800-tól 1919-ig*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Budapest, 2007. 866–881. A *Magyar művészet* értelmezéséhez: Marosi Ernő: *Európai művészet és magyar művészet. A magyar irodalom története 1920-tól napjainkig*. Szerk. Szegedy-Maszák Mihály, Veres András. Budapest, 2007, 69–83.; Gosztonyi Ferenc: A szimbolista Fülep (I). A „primitív” Cézanne-től a *Magyar művészetig*. „A feledés árja alól új földeket hódítok vissza”. *Írások Tímár Árpád tiszteletére*. Szerk. Bardoly István, Jurecskó László, Sümei György. Budapest, 2009. 64–80. A Vasárnapi kör és a magyar művészettörténet-írás összefüggéseire, ld. Markója Csilla: „A dolgok lényegének megragadása.” Hauser Arnold, a kritikus. *Enigma*, 24. 2017. No 91. 168–188., és Markója Csilla: János (Johannes) Wilde und Max Dvořák, or can we speak of a Budapest School of Art History? *Journal of Art Historiography*, No 17. dec. 2017, és további irodalommal az *Enigma* folyóirat újabb tematikus számaiban (*Wilde és a Bécsi Iskola* [No 83–86.], *Hauser Arnold* [No 91.]).

nyáról. Az egyértelmű azonosítástól, miszerint az először a *Nyugat*-ban közzétett fejezetek az előadások szövegét tartalmazzák, a jóval tartózkodóbb állásfoglalásokig széles a paletta. Tanulmányomban azt vizsgálom, hogy a *Magyar művészet*, abban a formájában, ahogy ma ismerjük, mennyiben köthető, köthető-e egyáltalán a Vasárnapi körhöz és a Szellemi Tudományok Szabad Iskolájában elhangzott előadásokhoz? Annyit előre elárulok, hogy a válaszom kevésbé lesz meglepő, mint inkább megnyugtató. A vizsgálat során a *Magyar művészet* igencsak bizonytalan datálási kérdéseiből indulok ki. Először lássuk sorjában, amit elvileg tudunk.

FÜLEP ÉS A „KRONOLÓGIA” (1916)

Fülep az 1918. március közepén a *Nyugat*-ban elsőként megjelent, *Európai művészet és magyar művészet* című fejezethez hosszú, a folytatásos közlésre szánt kéziratok születését megvilágító lábjegyzetet írt. Most csak e jegyzet első mondatait idézem, a folytatást később: „E tanulmány fejezetei két év előtt elkészült, kiadónak átadott, de a megfelelő reprodukciók előteremtésének nehézsége és költséges volta folytán mindmáig megjeleni nem tudott könyvnek részei. (Az időközben a kiadótól visszakért kézirat végén ezt a dátumot találok: 1916 tavaszán.) Ugyanerről a témáról tavaly áprilisban és májusban öt előadást tartottam »A nemzeti jelleg problémája a magyar képzőművészetben« címen.”²

Fülep az 1916. tavaszi keletkezési dátumot 1923-ban, a *Magyar művészet* 1922 őszi előszavában is megerősítette: „Rég elmúlt időben, a nagy háború derekán, 1916 tavaszán íródott ez a kis tanulmány.”³ Szükség is volt az ismétlésre, mert a könyvváltozatból az 1918-as hosszú lábjegyzet már kimaradt.

1943–1944-ben Fülep tisztelője, Lőrincz Ernő kezdeményezésére felmerült a *Magyar művészet* (és vele együtt a *Művészet és világnézet*) második, de végül meghiúsult kiadásának a terve. Lőrincz 1943 áprilisában először egy bemutatkozó levélben kereste meg Fülepet.⁴ Fülep a válaszlevélben, az 1923 utáni pályájáról szólva, kijavította Lőrinczet. Korrekciója épp a fő témánkat érinti: „Mert hát nem hagytam abba a munkát 923 óta, sőt (ha ezt a dátumot azért írta a levelében, mert kis könyvem keletkezési idejének véli, tévedés: mert 1916-ban íródott, akkor meg is jelent a *Nyugat*-ban, csak könyvül jelent meg sokkal később, 1923-ban).”⁵ Látható, a kiemelt részben 1916 már két okból is említésre került. Egyrészt, a már ismert módon, a szöveg megírásának éveként, másrészt pedig, nyilvánvaló (?) tévesztésként, a *Nyugat*-

² Fülep Lajos: *Európai művészet és magyar művészet*. (Bevezető rész a „Magyar művészet” című tanulmányom folytatólagosan közlendő fejezeteihez.) *Nyugat*, 11, 1918, 6. (március 16.) 484. Kiemelés tőlem. Kötetben: Fülep Lajos: *Egybegyűjtött írások III. Cikkek, tanulmányok 1917–1930*. Sajtó alá rend. Tímár Árpád. Budapest, 1998. 81.

³ Fülep Lajos: *Magyar művészet*. Budapest, 1923. 5.

⁴ Lőrincz Ernő Fülep Lajosnak. Budapest, 1943. április 4. *Fülep Lajos levelezése IV. 1939–1944*. Sajtó alá rend. F. Csanak Dóra. Budapest, 1998. 361–365.

⁵ Fülep Lajos Lőrincz Ernőnek. [Zengővárkony], 1943. április 8. Uo., 366. (kiemelés tőlem).

beli megjelenés dátumaként. Ez utóbbit természetesen, minden további nélkül, akár a közben eltelt húsz év számlájára is írhatjuk, de gyanút is ébreszthet, hogy valamiért recseg-ropog a kronologikus vázszerkezet. Hiszen a kézirat elkészültének és az első publikálás éveként megadott 1916, illetve 1918 (az első fejezetek tényleges közlésének éve), mégsem ugyanaz, nem is szólva arról, hogy az utolsó fejezet, a *Magyar festészet* csak jóval később, 1922-ben jelent meg.

A *Magyar művészet* második – további, még Fülep által válogatott cikkeivel, tanulmányokkal bővített – (posztumusz) kiadására végül csak 1971-ben került sor. Fülep 1970. október 7-én hunyt el. Fülep a kötethez, 1970. januári aláírással még írt egy új előszót. Ebben további elemekkel bővítve újra összefoglalta – igaz, mint látni fogjuk, a korábban már kétszer (1918, 1923) kinyomtatott 1916-os évszámot 1970-ben már némiképp más összefüggésbe helyezve –, a szöveg keletkezésének körülményeit: „Mikor 1916 elején programunkat tárgyaltuk [a Szellemi Tudományok Szabad Iskolájáét], egyikünk azt indítványozta, én a magyar művészetről tartsak előadás-sorozatot. *Mikor később az előadások könyvben is megjelentek*, előszavában megírtam, hogy gondolatban foglalkoztam a magyar művészet mérlegének kísérletével, de, tehetem hozzá most, nem ebben a formában és nem éppen akkorra. Mivel azonban éppen akkor és ebben a formában kívánták tőlem, ellenvetés nélkül megcsináltam. [...] egy perccel az indítvány elhangzása előtt nem sejtettem, hogy hamarosan erről a témáról fogok prelegálni.”⁶ A meg nem nevezett ötletadó „vasárnapos”-társ, Dizseri Eszter Fülep-kötetének egyik megjegyzése szerint, Balázs Béla volt.⁷

Az idézett, évtizedeken átívelő Fülep nyilatkozatok hatására a szakirodalomban is részben meggyökeresedett a *Magyar művészet* 1916-os datálása. Ez azonban, ahogy a következőkben több szempontból is megpróbálom bemutatni, kevéssé valószínű. Véleményem szerint ugyanis Fülep, ha nem is sokkal, de tudatosan *predatálta* a szöveget.

Az 1916-os keletkezési évszámot cáfolandó, induljunk ki az utolsóként idézett, 1971-ben megjelent előszóból. Szinte elképzelhetetlen ugyanis, hogy egy „1916 elején” kapott témajavaslat alapján kidolgozott kötetnyi kézirat – különösen Fülep átlagos munkatempójában –, olyan gyorsan elkészüljön, hogy az évekkel később a „kiadótól visszakért kézirat” legvégén az „1916 tavaszán” megjegyzés állhasson. Ráadásul a Vasárnapi körrel foglalkozó szakirodalom szerint a Szellemi Tudományok Szabad Iskolájának szervezése csak 1916 őszén kezdődött, vagy 1917 elején.⁸ Így elvileg a felkérés sem történhetett meg 1916 elején, és a kézirat sem készülhetett el tavaszra.

Ugyanakkor az 1916-os évszámra is adható reális magyarázat. Fülepet ugyanis – kiadott levelezésének tanúsága szerint –, 1916-ban valóban foglalkoztatta egy, a

⁶ Fülep Lajos: *Magyar művészet. Művészet és világnézet*. Szerk. Németh Lajos. Budapest, 1971. 8–9. (kiemelés tőlem).

⁷ Dizseri Eszter: *Fülep Lajos élete*. Budapest, 2003. 118. Az információhoz nem tartozik forrásmegjelölés, de nagyon is elképzelhető, hogy tényleg róla van szó. Vö. *A Vasárnapi kör* 1980. i. m. 81. (Balázs Béla naplójából, 1916. november 27.)

⁸ Vö. pl.: Karádi Éva: Lukács, Fülep és a magyar szellemi tudományi iskola. *Magyar Filozófiai Szemle*, 29. 1985. 42.; Vezér Erzsébet: A Vasárnapi kör története. *A Vasárnapi kör* 1980. i. m. 10.

magyar művészetről szóló kiadvány, vagy akár egész könyvsorozat terve. Része lehetett ez a hosszúra nyúlt olaszországi ösztöndíjból való kényszerű hazatérte utáni szellemi, és nyilván nem utolsó sorban, egzisztenciális természetű helykeresésének is. Már korábban is felmerült a kérdés – Perneczky Géza vetette fel⁹ –, hogy vajon melyik kiadóra utalhatott 1918-ban Fülep, kiktől kérte vissza (állítólag) a könyv kéziratát? (Perneczky a Nyugat kiadójára tippelt.) Biztos, hogy nem a ma ismert *Magyar művészet* kapcsán, de valamikor 1916 első felében Fülep valóban kapcsolatba került egy kiadóval: a Révai Testvérek Irodalmi Intézettel. Ismerünk ugyanis egy, a Révai Kiadótól Fülepnek írt, 1916. október 20-ai keltezésű levelet, amely akár több hónapos előzményre is utalhat. A levélből az is kiderül, hogy Fülep „egy »Magyarország művészete« című szépen illusztrált monográfia-gyűjtemény” kiadásáról tárgyalt a Révaival.¹⁰ Valószínűleg ez, és nem a *Magyar művészet* volt az, amelynek megjelenése Fülep 1918-as lábjegyzete szerint anyagi okokból meghiúsult. Persze elképzelhető, hogy 1916 tavaszán Fülep valóban benyújtott a Révai Testvéreknek egy terjedelmesebb tervezetet (szinopszist), de azt a kéziratok hiányában még csak megtippelni sem lehet, hogy ennek volt-e, lehetett-e tartalmában valódi, érdemi köze a *Magyar művészethez*. Valószínűleg nem. Ráadásul az idézett levélből az is kiderül, hogy a tárgyalások egy német és magyar nyelvű – és részben legalábbis „idegenforgalmi célú” – kiadvány (kiadványsorozat) tervére vonatkoztak.¹¹

További érv lehet a *Magyar művészet* 1916-os datálásával szemben egy nemrég, az életműkiadás negyedik kötetében megjelent, eddig kiadatlan kézirat vonatkozó része is. Fülep a *Magyar művészet* már említett, 1943–1944-ben tervezett második kiadásához egy új előszó írásába is belekezdett, amelyből csak rövidebb részek készültek el. Fülep a fennmaradt jegyzetek kezdőmondataiban, nem titkolt elégedetlenséggel, épp a *Magyar művészet* kiadástörténetét, az előadásoktól a könyvváltozatig tartó, és utólag szinte minden elemében kedvezőtlennek ítélt folyamatot említette: „Előadások. Mi az előadás. Mindenkinék első hallásra érthető. Jó nem lehet. Más az egyetemi – azt szemináriumban utána pótolni lehet. Majd: folyóirat-cikk. Ez se az igazi. Így lett könyv. Hibrid.”¹² Vagyis Fülep ebben az újabb, egyelőre csak saját használatra készített feljegyzésben már szót sem ejtett – jóllehet Lőrinczet

⁹ Perneczky Géza: Essünk neki Fülep Lajosnak! Néhány szó Fülep *Magyar művészetének* geneziséről és hatástörténetéről. *Ars Hungarica*, 37. 2011. 36–37.

¹⁰ Révai Testvérek Irodalmi Intézete Fülep Lajosnak. Budapest, 1916. október, 20. *Fülep Lajos levelezése I. 1904–1919*. Sajtó alá rend. F. Csanak Dóra. Budapest, 1990. 343.

¹¹ Ezért a Révai Kiadó, anyagi és terjesztési megfontolásokból, felvette a kapcsolatot a müncheni Piper & Cie. céggel. Azt azonban már Füleptől várták, hogy „a székesfőváros illetékes tényezőitől” – vagyis tulajdonképpen akkori „munkáltatójától” –, szerezzen támogatást az első magyar nyelvű kötetre. Fülep ekkor a Fővárosi Múzeumban dolgozott. Vö. Fülep 1990. i. m. 427. (F. Csanak Dóra). A német kiadó ugyanis azt kérte, hogy az első könyv Budapestről szóljon. A meg nem valósult kiadványsorozat tervezett kötetének már-már komikusan hosszú témalistája szintén a levélben olvasható.

¹² Fülep Lajos: Előszó [a „Magyar művészet” tervezett újabb kiadásához]. In. Fülep Lajos: *Egybejűjtött írások IV. Cikk, tanulmányok 1931–1950*. Sajtó alá rend. Timár Árpád. Budapest, 2017. 402.

az idézett 1943-as válaszlevélben még kijavította –, az állítólagos 1916. tavaszi kéziratról: a *Magyar művészet* születését egyértelműen az 1917-es szabadegyetemi előadásokhoz kötötte. Sőt, tulajdonképpen már ezt tette – jöllehet ez is csak „utólag” tűnik fel –, az 1923-as könyvváltozat bevezetőjében is, amikor szabadkozva arról írt, hogy a kötet többek között azért lett olyan, amilyen, mert így kívánta „a fejezetek rendeltetése [előadások, folyóirat-cikkek]”,¹³ illetve ez a tendencia folytatódott az 1971-es második kiadás már idézett előszavában is („[m]ikor később az előadások könyvben is megjelentek...”).¹⁴

Vagyis Fülep csak egyszer, az 1918-as *Nyugat*-beli közlés lábjegyzetében említette az 1916 tavaszán lezárt, kiadótól visszakért kéziratot. A könyv első és második kiadásaink bevezetőiben, 1923-ban és 1971-ben már nem.¹⁵ Az 1916-os évszámhoz azonban, jöllehet arra szinte mindig más okból hivatkozva, valamiért mégis ragaszkodott. Csak egy újabb, kissé meghökkentő példa. Az 1971-es második kiadás előszavának a *Magyar művészet* könyvészeti adatait közlő zárlatában ez áll: „Pusztai bibliográfiája: előadások 1916. – Nyugat, 1918, 6. 8. 10. sz., 1922, 4. 5. 6. sz. – Könyv: 1923. Athenaeum.”¹⁶ 1970-ben tehát Fülep úgy emlékezett, hogy 1916-ban tartotta az előadásokat. Évtizedek múltán ez a mindössze egy évnyi tévedés – akárcsak az 1943-ban Lőrincznek küldött levél esetében –, szót sem érdemelne. Az első fejezetek 1918-as első megjelenéseire vonatkozóan ugyanakkor ez már nem állítható. Fülep az 1918 márciusában elsőként közölt fejezet már citált lábjegyzetében ugyanis egyértelműen 1916 tavaszán lezárt kéziratról, és „tavaly”, tehát 1917-ben megtartott előadásokról beszélt. Máshol kell tehát keresni – hiszen egy év távlatából a múlt idővel elhomályosuló emlékekre mégsem hivatkozhatunk –, a magyarázatot. A Fülepre egyáltalán nem jellemzően homályos megfogalmazások, pontatlanságok, direkt vagy véletlen tévesztések jelzik, hogy „1916”-tal valami nagyon nincs, sőt: semmi sincs rendben.

Ezért 1916 tavasza helyett én is, régi-új datálásként, 1917 tavaszát javaslom. Már a tanulmányom elején jeleztem, hogy e tekintetben nem lesz meglepetés: a *Magyar művészet* „összövege”, szerintem is, valóban a szabadiskolai előadásokhoz köthető. Ahogy finom distinkcióval Tímár Árpád már 1985-ben, és mai tudásunk szerint is érvényesen megfogalmazta: „Művészetfilozófiai, illetve »művészettörténet-filozófiai« nézeteinek fejlődésében fontos állomás a szabadiskolán tartott előadássorozata a nemzeti művészet kérdéseiről. Ennek *alapján* készült el a *Nyugatban* 1918-ban és 1922-ben publikált tanulmányosorozata, amely 1923-ban, *Magyar művészet* címen,

¹³ Fülep 1923. i. m. 7.

¹⁴ Fülep 1971. i. m. 8. Kiemelés tőlem.

¹⁵ Ennek ellenére az egyre jobban összekuszálódó, és részben önálló életre kelt szálak olykor később is bizarr filológiai helyzeteket eredményeztek. Hiszen jöllehet, Fülep 1923-ban, 1943–1944-ben és 1971-ben a szövegek születését több-kevesebb egyértelműséggel már az 1917-es szabadiskolai előadásokhoz kötötte, az 1971-es második kiadásban újra megjelent, mégpedig minden kommentár nélkül, az első kiadás már idézett előszava, az ominózus kezdőmondat: „Rég elmúlt időben, a nagy háború derekán, 1916 tavaszán íródott ez a kis tanulmány.”

¹⁶ Fülep 1971. i. m. 13. (kiemelés tőlem).

könyv formájában is megjelent.”¹⁷ De lehet-e mindezt – az eredeti kéziratok hiányában –, szövegszerűen is bizonyítani? És egy lépéssel látszólag visszalépve: adható-e érdemi magyarázat a fentiekben kimerítően tárgyalt, 1916-os évválasztásra, illetve visszadatálásra? Az alábbiakban azt kívánom bizonyítani, hogy mindkét kérdésre lehetséges az igenlő válasz.

FÜLEP ÉS A „KRONOLÓGIA” (1917)

Fülep 1917. április és május közepe között tartotta meg szabadegyetemi előadásait. Különös, hogy eddig senki sem figyelt fel arra – legalábbis nem találtam nyomát –, hogy közel egy évvel az első fejezetek *Nyugat*-beli, 1918 márciusában megkezdett közlése előtt, Fülepnek már megjelentek a koncepció egyes, méghozzá központi jelentőségű elemeit tartalmazó, sőt, a később publikáltakkal hosszabb-rövidebb szó szerinti egyezéseket (egyes soroktól a bekezdésnyi terjedelemtől) mutató, rövidebb cikkei is.¹⁸

Az alábbiakban bemutatandó szövegek, egy kivételével, az *Ébresztő*ben, Az Ifjúsági Keresztény Egyesületek Szövetségének folyóiratában jelentek meg. Fülep 1916. október 2-án iratkozott be a budapesti református teológiai akadémiára. A teológiai végbizonyítványt 1918. május 17-én szerezte meg.¹⁹ Fülep 1917. áprilisa és decembere között publikált az *Ébresztő*ben. Szellemi „önérzete” szempontjából különös, hogy az itt megjelent cikkeket, kivétel nélkül, álnéven jegyezte, látszólag nem törődve azzal, hogy az olvasók a bennük kifejtett igen eredeti gondolatokat személyéhez kössék. Ezzel Fülep kockázatot is vállalt, hiszen nem lehetett biztos abban, hogy „művészettörténet-filozófiai” elmékedéseinek eredményeit belátható időn belül a saját neve alatt is közölheti. Jó példa erre az elsőként említendő Ferenczy Károlyról írt cikk, amely csaknem öt (!) évvel előzte meg – benne Fülep Nagybánya-koncepciójával és Ferenczy-értékelésével –, a *Magyar festészet*-fejezet jócskán megkésett, 1922-es *Nyugat*-beli közlését.

A következőkben, a teljesség igénye, és hosszas kommentárok nélkül, szövegek egymás mellé helyezésével, egyrészt azt kívánom bemutatni, hogy Fülep az 1917-es szabadegyetemi előadásokra (feltehetően) megírtakat, az ott (feltehetően) elhangzottakat,²⁰ amikor alkalom adódott rá, szinte azonnal felhasználta az ekkor írt cikkei-

¹⁷ Tímár Árpád: Megjegyzések Fülep Lajos művészetfilozófiai töredékeihez. (Fülep Lajos: *Művészet és valóság*). *Magyar Filozófiai Szemle*, 29. 1985. 254. Kiemelés tőlem. Egy másik tanulmányában pedig az előadásokat a *Magyar művészet* „első változataként” említette. Uő.: A Fülep-irodalomról. *Tudományos ülésszak Fülep Lajos születésének századik évfordulójára* 1986. i. m. 103.

¹⁸ A vizsgált 1917-es szövegekben, mint látható lesz, Izsó Miklós „felfedezésének” a kivételével, a *Magyar művészet* szinte minden lényeges eleme, jóllehet néha csak alig kifejtetten, utalásszerűen, de megjelenik.

¹⁹ Fülep 1990. i. m. 427–428 (F. Csanak Dóra).

²⁰ Fülep előadásmódjáról nem tudunk semmit. Lehet, hogy előre megírt szöveget olvasott fel, de lehet, hogy csak egyes részeket dolgozott ki előre, a többit a helyszínen szóban tette hozzá.

hez, másrészt azt, hogy az előadás-kéziratok átalakítva, kibővítve bekerültek a *Magyar művészet* 1918-ban és 1922-ben, a *Nyugat*-ban publikált fejezeteibe, és így az 1923-as könyvverzióba is.²¹ Lássuk tehát, megjelenésük sorrendjében, az összegyűjtött anyagból csak néhány látványosabbat kiemelve, Fülep 1917-es, a szabadiskolai előadásokkal kapcsolatba hozható cikkeit.

A *Ferenczy Károly 1862-1917* című cikk a festő halálára íródott és az *Ébresztő* 1917. áprilisi számában jelent meg. Ferenczy 1917. március 18-án hunyt el. A cikk megjelenésekor valószínűleg még tartottak az előadások. Fülep az ott elhangzottakat alakíthatta át „nekrológgá”. Érezhető ez a búcsúztatónak a megszokottól eltérő, teoretikus jellegéből is. Az előadásszövegben eredetileg, mint ahogy a későbbi kinyomtatott verziókban is, feltehetően mindig „Nagybánya” szerepelt. 1917-ben a tragikus aktualitás miatt kerülhetett sor a Nagybánya-Ferenczy cserékre.

1917:

„Csak ma, amikor megint a kísérletezés, az átmenet napjait éljük, csak ma látjuk, mennyire korszak volt az, e fogalom pozitív és határozott értelmében, amelynek Ferenczy Károly volt egyik legjelesebb és leggyökeresebb képviselője.”²²

1922:

„Csak ma, amikor megint a kísérletezés, az átmenet napjait éljük, látjuk, mennyire *korszak* volt, e fogalom pozitív és határozott értelmében az, melynek megte-remtésében a nagybányaiak is részt vettek.”²³

A folytatásból, az előzőekben felvetett „korszak”-kérdés kifejtéseként, az is kiderül, hogy a naturalizmus és az impresszionizmus – a szín és a valór problémájára kihegyezett – definíciója mellett, 1917-ben már készen állt a Quattrocento (Uccello) és a naturalizmus (impresszionizmus) párhuzam is. De feltűnik a „föladat”, a *Magyar művészet* egyik kulcsszava is. Fülepnél a kor „föladatát” megérteni és teljesíteni – talán a „vasárnaposok”, és főleg Lukács hatásától sem függetlenül –, elsősorban etikai kérdés.

²¹ A *Nyugat*-ban és az 1923-as kötetben közöltek között alig van különbség. Amikor 1922-ben a kötet kiadása szóba került, Fülep is csak a *Nyugat*-közlések újbóli elővételét ajánlhatta: „Az Athenaeum kéri a *kéziratot*. Kéziratul csak a megjelent cikkeket adhatnám, de azokból a régebbiek nincsenek itt meg nekem. (Pesten vannak becsomagolva 20 könyves láda közül valamelyikben – tehát hozzáférhetetlenül.) Osvát tehát legyen olyan jó, kerestesse ki ezeket a számokat és küldje el nekem átnézés végett.” Fülep Lajos Elek Artúrnak. Dombóvár, 1922. augusztus 16. In: *Fülep Lajos levelezése II. 1920-1930*. Sajtó alá rend. F. Csanak Dóra. Budapest, 1992. 139. Kiemelés az eredetiben. A szövegeket részletesen Tímár Árpád vetette össze: Fülep 1998. i. m. 468-471., 474-476.

²² Eöry Lajos [Fülep Lajos]: Ferenczy Károly 1862-1917. In: Fülep 1998. i. m. 13. (*Ébresztő*, 1917. április).

²³ Fülep Lajos: Magyar festészet I. (Magyar művészet III.), 2. közlemény. *Nyugat*, 15, 1922, 4. (március 1.) 361. – kötetben: Fülep 1998. i. m. 195. (kiemelés az eredetiben).

1917:

„A centrális új feladat ugyanaz volt, amit a quattrocento fölvetett: a harmadik dimenzió, a mély tér problémája. De amíg ötszáz évvel ezelőtt a vonal és a forma volt az az eszköz és tartalom, amellyel e feladatot megoldani lehetett és kellett, addig a múlt század második felében a szín és a valór foglalta el helyüket. Amit naturalizmusnak és impresszionizmusnak neveznek, végeredményben a szín és a valór kérdésére redukálódik. Ennek a kérdésnek, a levegőperspektívának megoldásához éppolyan egyoldalúság volt szükséges, mint annak idején a vonal-perspektíva megoldásához. [...] Ez volt a korszak feladata, és ezt dűlőre is vitte. Ez belső értelme, ez határozza meg terjedelmét és határait: relatív helyzetét a művészet életének egyetemességében.”²⁴

1922:

„De ahogy Uccello kortársai a távlatot rögtön művészileg, a komponálás elvének a harmadik dimenzióra való alkalmazására használják föl, úgy Ferenczy kortársai (különösen Cézanne) a levegőperspektíva segítségével keresik az impresszionista képnek a fiziológiai sajátságokon és technikai eredményeken túl érő művészi lehetőségeit. [...] Amit naturalizmusnak és impresszionizmusnak neveznek, végeredményben a szín és valór kérdésére redukálódik. Ez volt a korszak feladata, s ezt dűlőre is vitte. Ez belső értelme, ez határozza meg relatív helyzetét a művészet életének egyetemességében.”²⁵

A gondolatmenet folytatásában az 1917-es és az 1922-es, a korra vonatkozó konklúzió is szinte ugyanaz. Különbség a már említett csere: Nagybánya helyett Ferenczy említése.

1917:

„Ma már közkinccsé váltak azok az eredmények, amelyeket [Ferenczy] elért, megszokottá és magától értetődővé – sokan tán nem is tudják, mivel tartoznak neki. [...] A nagybányai művészetről megváltozhatnak a vélemények, de arról soha, mekkora erkölcsi jelentőségű volt a nagybányai csoport föllépése és szereplése.”²⁶

1922:

„Ma már közkinccsé, megszokottá és önként értetődővé váltak eredményei – sokan tán nem is tudják, mivel tartoznak neki. [...] De változzanak bár róla a vélemények mint művészetről, történeti jelentőségére nézve s a nagybányaiak föllépésének és szereplésének erkölcsi jelentőségére nézve aligha módosulnak.”²⁷

²⁴ Fülep 1917. i. m. 14. Első kiemelés az eredetiben, a második és a harmadik tőlem.

²⁵ Fülep 1922. i. m. 359., 361. (kiemelések tőlem). Kötetben: Fülep 1998. i. m. 193., 195.

²⁶ Fülep 1917. i. m. 15.

²⁷ Fülep 1922. i. m. 361. – kötetben: Fülep 1998. i. m. 195.

Fülep 1917. áprilisában a *Husadik Században* publikálta Lázár Béla *A magyar művészet jövője* című könyvéről írt bírálatát. Ez az egyetlen, tanulmányomban 1917-ből idézett cikke, amely nem az *Ébresztőben* jelent meg, és amelyet saját nevével jegyzett. A címe is beszédes: *A magyar művészet*. Lázár könyvének legfőbb hibájaként azt róta fel, hogy a szerző nem tisztázta, mit ért „magyar” művészetten. Vagyis saját, a magyar művészettel kapcsolatos alapproblémáit, vagy azoknak legalább a problémaként való érzékelését kérte rajta számon. Fülep ebben a szellemben sorolta – a „magyart” és a „magyarországit” megkülönböztetve –, a kérdéseit: „vagy pedig felveti a kérdést, hogy az ország határain belül található művészetet mi teszi magyarrá? hogy egyáltalán van-e magyar művészet? s ha van, melyik az, és melyik nem az?...”²⁸ A folytatásból kiderül, hogy 1917-ben már a „küldetésre” vonatkozó, és ugyancsak alapvetően etikai karakterű kulcskérdés is készen állt.

1917:

„...vannak-e a magyarországi művészetnek olyan feladatai, amelyek sajátlagosan az övéi, amelyeket neki kell és csak neki lehet megoldania? hogy van-e hát valamilyen sajátos küldetése a művészet egyetemes életében, mint volt a görögnek, az olaszoknak, a németalföldinek, van a franciának?”²⁹

1918:

„...van-e a magyarnak valami sajátos küldetése az európai művészet közösségében, a világművészetben?”³⁰

„...van-e a magyarnak valami sajátos történeti küldetése az európai művészetek egyetemes történetében?”³¹

Lázár Béla válaszolt a bírálatra. A körülményeket valószínűleg nem ismerte, nincs adat arról, hogy tudott volna Fülep előadásairól, de jól érzékelt, hogy bírálója egy kiérlelt, kész rendszer alapján szedte ízekre a művét. Válaszában meglehetősen szerencsétlen hangnemet választott, nem csoda, hogy viszontválaszában Fülep még jobban kifigurázta. Lázár a panaszai sorolása mellett, mellékesen „megjósolta” Fülep könyvét is: „A magyar művészet jövője címből kiindulva bírálóm kijelenti, hogy ezt a kérdést vagy művészetfilozófiai, vagy történelmi szempontból szabad csak tárgyalni. Aki nem így jár el, az dilettáns. – Hát hallott valaki ilyet? – Miért akarja rám oktrojálni a maga könyvét? Én nem írhatom meg a magamét? [...] Muszáj nekem elvi kérdéseket tisztázni, mikor mást akarok?”³²

Az 1917-es előadásszövegek azonnali újra felhasználása időnként – legalábbis a mából visszatekintve –, kissé komikus szövegeket, szöveghelyeket is eredményezett.

²⁸ Fülep Lajos: *A magyar művészet*. (Lázár Béla: *A magyar művészet jövője*. Budapest. Dick Manó, 1916. 176 l. Ára 5 K.). In: Fülep 1998. i. m. 25. (*Husadik Század*, 1917. április).

²⁹ Uo. (kiemelések tőlem).

³⁰ Fülep 1918. i. m. 495. (kiemelés az eredetiben). Kötetben: Fülep 1998. i. m. 90.

³¹ Fülep 1918. i. m. 497. (kiemelés az eredetiben). Kötetben: Fülep 1998. i. m. 92.

³² Lázár Béla válasza: Fülep 1998. i. m. 464.

Sokszor nem állt arányban ugyanis egymással a cikk témája és az előadásokból odaillesztett részek teoretikus vehemenciája. Már a Lázár-recenzió is ilyen volt, de nem kevésbé túlzóak a Szépművészeti Múzeum gyarapodásáról, új szerzeményeiről szóló cikk egyes részei sem. Fülep az igen elismerő szöveg egy pontján azokat támadta, akik elutasítják a 19. századi francia festészet szerinte minden nemzetre érvényes (egyetemes) „hagyományát”. Az idézetben Fülep számonkérő modorban, közismertként adta elő – ez okozza a szándékolatlan komikumot –, a mindössze pár hete, és csak egy viszonylag szűk kör előtt előadott teóriáit, különös tekintettel a *Magyar művészet* egyik alappilléreire, a művészetek „közösségére”, illetve a „közösség és különösség” (egyetemes és nemzeti) korrelációjára: „Pedig az a hagyomány ma már nemcsak Párizs, hanem az egész világé, ahol valóban művészetet csinálnak, mint ahogy az egész világé lett annak idején a nagy olasz vagy németalföldi mesterek művészi hagyománya: »idegennek« ezt a hagyományt ma már csak az fogja tekinteni, akinek az európai művészet közösségéről s e közösségen belül az egyes nemzetek sajátos feladatáról – a közösség és különösség korrelációjáról – sejtelme sincsen.”³³

Az 1917. novemberi *Ébresztő*-ben jelent meg Fülep ismertetése Toroczka Wigand Ede könyveiről. A kötetek elismerő méltatás nagyon hamar átcsapott a *Magyar művészet Építészeti-fejezete* főszereplőjének, Lechner Ödönnek a méltatásába. Fülep kis-sé meglepő módon, minden tartózkodás nélkül, egy amúgy is rövid recenzió részeként, mintegy összefoglalás adta előadássorozata, és a későbbi közlemények egyik legfontosabb eredményének, Lechner (újra)értékelésének, a fő kérdés felvetésével.

1917:

„Pedig éppen ez volt a Lechner problémája: lehet-e a magyar nép művészetének stíluselemeit a monumentális stílus fokáig fejleszteni? Azért Lechner számára minden épület elsősorban stílus-probléma volt és kísérlet...”³⁴

1918:

„A népművészet adottságából kellett Lechnernek azt a lehetőséget megtalálnia, hogy primitív nyelvét miként fejlesztheti a monumentális stílus nyelvivé, ugyanekkor megoldva a modern épület problémáját...”³⁵

Nem a szövegpárhuzamok miatt érdekes Fülep 1917 decemberében megjelent Babits-recenziója. Babits Mihály *Irodalmi problémák* című, válogatott irodalmi tanulmányait közreadó kötete 1917-ben a Nyugat kiadásában jelent meg.³⁶ Fülep igen pozitívan említette a Vörösmartyról írottakat, élesen bírálta azonban, egy kie-

³³ Eöry Lajos [Fülep Lajos]: A Szépművészeti Múzeum új szerzeményei In: Fülep 1998. i. m. 30–31. (*Ébresztő*, 1917. június).

³⁴ Eö. [Fülep Lajos]: Toroczka-Wigand Ede könyvei. (Hímes udvar. Cserényes házak. Öreg csillagok. „Táltos kiadásai”) In: Fülep 1998. i. m. 49. (*Ébresztő*, 1917. november).

³⁵ Fülep Lajos: Magyar építészeti. (Magyar művészet I.) *Nyugat*, 11, 1918, 8. (április 16.) 690. – kötetben: Fülep 1998. i. m. 103–104.

³⁶ Babits Mihály: *Irodalmi problémák*. Budapest, 1917.

melt szempontból, a kismonográfia terjedelmű *Magyar irodalom* című tanulmányt, amelyről még kifogásai kifejtése előtt elismerően megjegyezte, hogy „nagy erőssége a probléma fölvetése: a magyar irodalmat vizsgálni a világirodalmi jelentőség szempontjából”.³⁷ Majd rögtön hozzátette, hogy ugyanakkor „nagy gyöngesége a probléma megoldására alkalmazott módszer: a Taine-féle elmélet módszere”. Elismerést és kíméletlen kritikát a folytatásban is együtt adagolt: „Amilyen kellemes meglepetés, hogy valaki végre hozzányúlt e fontos kérdéshez, s amilyen kitűnően sikerült a probléma beállítása és sokat ígér a melléktekinteteket és oktalan érzékenységeket félretevő objektivitás, olyan kellemetlen és leforrázó meglepetés a Taine-féle módszerrel való babrálás, melyről azt hittük, hogy Európában már a csírája is kivesszett.”³⁸ Fülep a recenzió egyes helyein kimondottan sértően fogalmazott, hogy aztán ismét elismerje a *Magyar irodalom* erényeit: „Hiába, úgy látszik, a legnyugatibb és legműveltebb magyaron is, amilyen Babits, kiütözik a keleti jelleg, nyugaton ad acta tett elméleteknek és módszereknek csodálatos konzerválása és komoly fölhasználása; [...] Azt hittük, hogy már csak a Balkánon vagy Amerikában akadnak Taine-nek hívei, vagy, természetesen, Magyarországon, de nem Babits-fajsúlyú és értékű emberek.”³⁹

Publikációiban Fülep korábban, többször is elragadtatta magát, *Magyar művészet*ét is sokan túlzott „szigorúsága” miatt bírálták. Kritikáinak időnkénti, senkire és semmire tekintettel nem lévő szenvedélyessége, hófoka azonban mindig azt jelezte, hogy valamiért mélyen megérintette témája, és egzisztenciális súlyú tétként éli meg, hogy véleményét kifejtthesse. A Babits-bírálat esetében sem volt ez másként. A kissé nehezen kimondott elismerés és a túlzó, támadó vehemencia elegye jól jelzi Fülep – szempontunkból is kulcsfontosságú – érintettségét. Véleményem szerint ugyanis a *Magyar művészet* 1916-ra történt (pre)datálása Babits, és a *Magyar irodalom* című tanulmány miatt történt.

Korábban már idéztem az 1918 márciusában megjelent *Európai művészet és magyar művészet* című fejezethez fűzött hosszú lábjegyzet első – az állítólagos, kiadótól visszakért, 1916 tavaszán lezárt kéziratot először és utoljára említő – részét. Íme, a lábjegyzet szövegének eddig nem citált – a tanulmányom címét is adó – folytatása: „Szükségesnek tartom e személyes adatok közlését, mert Babits Mihály »Irodalmi problémák« c. tavaly megjelent könyvének első tanulmánya hasonló szempontból vizsgálja a magyar irodalmat. *Nem az elsőség gondja készlet*, ellenkezőleg, azt az érdekes koincidenziát akarom megállapítani, hogy úgy látszik, ugyanazon időben hasonló szempontból foglalkoztunk a magyar kultúra két különböző területével, egyik a másik tudta nélkül, ami csak még inkább meggyőz a magyar művészetre vonatkozólag megkíséreltem vizsgálat szükségéről. Egyébként is csak örülni tudok e találkozásnak. Mindjárt meg kell azonban jegyeznem, hogy ez az egyezés

³⁷ Eör. [Fülep Lajos]: Babits Mihály: Irodalmi problémák. (A Nyugat folyóirat kiadása.) In: Fülep 1998. i. m. 56. (*Ébresztő*, 1917. december).

³⁸ Uo.

³⁹ Uo.

csupán a kiindulás szempontjára korlátozódik – ott a magyar irodalmat a világ-irodalom, itt a magyar művészetet az egyetemes művészet szempontjából tekinteni –, mert a két tanulmány alap gondolatai és módszere merőben különbözők. Babits a Taine-féle elmélet alapján áll, én a faj, környezet és idő fogalmain túl próbálom megkonstruálni az egyetemesnek és nemzetinek viszonylatát. [...] De akármilyen nagy is az eltérés, marad a tény, hogy két író a nemzeti élet különböző megnyilvánulásaival foglalkozva, legalább egy, de annál lényegesebb ponton találkozik, ami nyilván azt mutatja, hogy ennek a szempontnak eljött az ideje.⁴⁰

Látható: a terjedelmes és fontossága miatt hosszabban idézett *magyarázat* lehet az „igazi” oka az 1916-os évszám bevezetésének. Fülep a csak 1918 márciusában megjelent első fejezethez fűzött adatok közlésével kívánta feltehetően bizonyítani, hogy a Babits-tanulmány megismerése *előtt* alakította ki saját koncepcióját. Vagyis, visszautalva tanulmányom címére, mégiscsak „az elsőség gondja készítette”. S jóllehet ezzel inkább a gyanút növelte, de szükségesnek érezhette eredetisége ily módon való hangsúlyozását, hiszen a könyvről, és kiemelten a *Magyar irodalomról*, 1917 decemberében, jóllehet álneven, de az igazán bennfentesek számára feltételezhetően beazonosíthatóan, recenziót is közölt. Ráadásul tanulmány sorozatát épp Babits fő fórumában, a *Nyugat*-ban kívánta publikálni.⁴¹

Természetesen joggal felvetődhet a kérdés, hogy Fülep először 1917 tavaszán előadott magyar művészet-koncepciója valóban független-e az 1917-es kötetben megjelent Babits-tanulmány hatásától? Fülep szavai e tekintetben igazolhatók. A Róna Judit által összeállított *Nap nap után* című Babits-kronológia szerint ugyanis az *Irodalmi problémák* – benne nyitó tanulmányként az 1913-ban írt, de először itt közölt *Magyar irodalommal* –, valamikor nem sokkal 1917. augusztus 1-je előtt, tehát már a Fülep-előadássorozat befejezése *után* jelent meg.⁴²

FÜLEP ÉS A „KRONOLÓGIA” (1918/1922)

A *Magyar művészet* „összövege” tehát – ahogy ezt már korábban többen is állították –, valóban a Vasárnapi kör által szervezett Szellemi Tudományok Szabad Iskolájában 1917 tavaszán elhangzott előadássorozathoz köthető. Az egyes fejezetek ma ismert, végleges változatai azonban feltehetően mindig csak a *Nyugat*-beli első közlésekre készültek el.

Fülep 1918. február 27-én levélben értesítette Elek Artúrt, a *Nyugat* főszerkesztőjét, a kézirat első részének postázásáról: „hetekkel ezelőtt kerestem önt a városházán, de nem találtam, úgyszintén ma sem, azért postán küldöm el az annak idején említett tanulmány első részét”.⁴³ Az *Európai művészet és magyar művészet*

⁴⁰ Fülep 1918. i. m. 484. (kiemelés tőlem).

⁴¹ 1918-ban, az első közlemények megjelenésekor a *Nyugat* főszerkesztője Ignóty, szerkesztői Ady Endre és Babits Mihály voltak.

⁴² Róna Judit: *Nap nap után 1915–1920. Babits-kronológia 3. A-B kötet*. Budapest, 2014, A kötet, 261.

⁴³ Fülep Lajos Elek Artúrnak. Budapest, 1918. február 27. In: Fülep 1990. i. m. 346.

három héten belül, 1918. március 16-án meg is jelent. A következő részek – a *Magyar festészet* kivételével –, gyors egymásutánban, havonta követték egymást. A *Magyar művészet* négy fejezetéből tehát három 1918 tavaszára biztos, hogy elkészült. A festészet-fejezeten viszont Fülep még 1921 tavaszán is igazított. Úgy tűnik, hogy a *Nyugat*nál Elek Artúr foglalkozott Fülep ügyeivel, kézírataival. Fülep 1921. szeptember végén ismét neki írta: „A művészetről szóló tanulmányt [*Magyar festészet*] nagyrészt le kell újra írnom, mert ugyan a lényegén semmit sem kell változtatnom, az marad, amint van, de kifejezéseken kénytelen vagyok enyhíteni: alaposan elbánok benne a »nemzet nagyjaival« s a mai világban ezért megköveznek, ami még korai volna – még jobban meg akarom érdemelni. De [...] hamarosan meglesz, és akkor elküldöm. Egy számba nem fog beleférni, két részben kell majd közölni.”⁴⁴ A *Magyar festészet* végül három részben jelent meg a *Nyugat*ban 1922. február–márciusban. Majd minden korábbi fejezet együtt, könyvként, az Athenaeumnál, 1923-ban.*

⁴⁴ Fülep Lajos Elek Artúrnak. Medina, 1921. szeptember 24. In: Fülep 1992. i. m. 90-91.

* A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj és az Emberi Erőforrások Minisztériuma ÚNKP-18-4 kódszámú Új Nemzeti Kiválóság Programjának támogatásával készült. A tanulmány rövidebb verziója előadasként elhangzott a PPKE Bölcsészettudományi Karán 2018. november 9-én az ELTE, a PPKE és a KRE művészettörténeti intézeteiben és tanszékein oktató tanárok részvételével megrendezett művészettörténeti konferencián.